

УДК 352.075:369

Черняк Михайло Євгенійович,аспірант кафедри політології та філософії ХарПІ НАДУ,
м. Харків

СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ РЕГІОНУ ЯК СКЛАДНОЇ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ

Розглянуто еволюцію та основні сучасні підходи до розуміння регіону як складної соціально-економічної системи. Визначено особливості різних підходів. Доведено, що регіон вже не розглядається як суто територіальна чи історична одиниця, але як функціонально альтернативна структура, яка може взяти на себе певні державні функції і яка може функціонувати в глобальних рамках як напіваавтономна одиниця, зберігаючи ідентичність, що може перетворюватись на економічну активність та маркетингову привабливість для інвесторів, а також може створити новий імідж регіону.

Ключові слова: регіон, розвиток, регіональний розвиток, система, управління, благополуччя, зростання.

Постановка проблеми. Чим більш рухливими стають під впливом глобалізації державні кордони, тим більшого значення набуває роль і місце регіонів у забезпеченні соціально-економічного розвитку. Не випадково, за останні двадцять років у Європі спостерігається загальна тенденція щодо регіоналізації національного простору та наголосу на важливості регіональних соціально-економічних систем для розвитку національних держав [2; 5]. Диференціація та поділ національного простору на регіони – це довготривалі процеси, на які сильно впливає їхня стабільність. Останнє свідчить про необхідність постійного спостереження та урахування соціально-економічної реальності на регіональному рівні як основи для прогнозування майбутнього розвитку, особливо в контексті дискурсу про ендогенний розвиток, який є характерним останнім часом для наукової спільноти (особливо європейської), що займається проблематикою соціально-економічного розвитку. Через це з'являються численні пропозиції стосовно нових завдань регіонів, а роль регіоналізму та форми регіональної політики все частіше з'являються у глобально-локальних відносинах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання регіонального розвитку та визначення чинників, що на нього впливають, знаходяться в полі уваги багатьох

науковців, зокрема таких, як М. Армстронг, Е. Гувер, Ф. Джірратані, Р. Домански, Т. Кумар, Е. Лош, А. Марчинак, Дж. Мейєр, Г. Річардсон, Дж. Фишер, К. Фокс та ін. Проте досі триває процес створення нових підходів і концепцій регіонального розвитку, що адаптуються до умов сьогодення.

Мета статті – узагальнення сучасних теоретичних підходів щодо розуміння регіону як складної соціально-економічної системи.

Виклад основного матеріалу. “Регіон”, “територія” та “простір” – ці три поняття часто створюють плутанину у наукових дискурсах, оскільки часто їх використовують взаємозамінно. Однак між ними існують відмінності. “Територія” завжди асоціюється з принаймні чотирма властивостями: масштабом, розташуванням, контентом та кордоном. Вона може мати чи не мати однорідності щодо контенту та єдиної організації управління. “Регіони”, з іншого боку, це ті типи територій, які мають не лише масштаб, розташування, контент та територіальні межі, а і також або гомогенність або єдину організацію управління, або й те, й інше. “Використовуючи спеціальне слово «регіон», а не просто «територія», людина підкреслює, що територія, названа цим словом, виділяється в її розумі як якась певна річ” [9, с. 123]. Натомість на відміну “території”, “простір” є необмеженим, він не має структури та організації, це лише “вмістилище”, в якому можуть бути розташовані певні об’єкти.

Розглянемо декілька найбільш поширених підходів до *наукового* визначення регіонів (саме наукового, а не нормативно-правового, з точки зору якого, наприклад, в Україні регіони дорівнюють адміністративно-територіальним одиницям).

Одними з перших науковців, які спробували надати обґрунтоване визначення регіону, є Крісталер [3] і Лош [10]. У своїй теорії центрального місця вони визначили регіони як ієрархічні системи центральних місць або міст. З їхньої точки зору, у кожному регіоні є невелика кількість великих міст вищого порядку та велика кількість малих міст нижчого порядку. Порядок міста визначається різноманітністю пропонуваного у місті товарів, що, у свою чергу, визначається відносним розміром торговельних площ для різних товарів. При цьому вважається, що міста імпортують товари з міст вищого порядку, експортують товари до міст нижчого порядку та не взаємодіють з іншими містами того ж самого порядку. Очевидно, обмеження цього

визначення полягає в тому, що воно є корисним лише як спосіб визначення просторової структури регіонів, у яких діють ринково-орієнтовані підприємства та організації, тому дане визначення не набуло поширення.

Більш популярним серед теоретиків свого часу став підхід, відповідно до якого регіон визначається з точки зору просторово взаємозалежного або “вузлового” ринку праці. На думку Гувера та Джарратані [8], “вузлові” регіони мають дві характеристики: по-перше, вони мають внутрішню функціональну інтеграцію, за якої потоки робочої сили, капіталів або товарів є більш поширеними в регіоні, ніж з іншими регіонами; по-друге, в межах регіону, різні види діяльності орієнтовані на єдиний центр або “вузол”, який явно домінує над навколишньою периферією. У свою чергу, Річардсон [14] розширив концепцію одного “вузла” до поліцентричних регіонів, що містять декілька вузлів та декілька периферій, але мають високі ступені внутрішньої функціональної інтеграції.

Ще однією варіацією “вузлової” концепції стала концепція “функціональної економічної зони” К. Фокса та Т. Кумара [7], яка ґрунтується на положенні, що домінування центрального вузла над навколишньою периферією обумовлено просторовою залежністю працівників від наявних центрів трудової зайнятості. Слід зазначити, що дана концепція отримала поширення і підтримку багатьох теоретиків і практиків з декількох причин.

По-перше, оскільки показники, пов’язані з ринком праці є вимірними, можна достатньо легко визначати та аналізувати співвідношення економічного та соціального розвитку. Натомість, якщо регіони розглядати суто як географічні одиниці, без урахування розміщення населення, то досить важко визначити людський вимір змін в окремих регіонах.

По-друге, на відміну від багатьох інших підходів до визначення регіону (деякі з них розглядаються нижче), концепція функціональної економічної зони явно включає простір та просторову інтеграцію між економічними одиницями у розуміння регіону. У даному разі простір враховується через розгляд транспортних витрат працівників.

По-третє, існує чітке економічне обґрунтування розмежування регіонів на

основі функціонально інтегрованих ринків праці. Оскільки працівники бажають мінімізувати транспортні витрати по дорозі на роботу, а роботодавці бажають мінімізувати компенсаційні витрати на робочу силу, пов'язані з цим, функціональні економічні зони, швидше за все, відповідають економічним кордонам, з якими підприємства і працівники стикаються в просторовому вимірі. Це дозволяє дослідникам вивчати регіональні проблеми у спосіб, подібний до способу, з яким стикаються економічні агенти.

Нарешті, по-четверте, великі ринки праці також являють собою великі споживчі ринки. Значний регіональний ринок праці є і ресурсом для підприємств, які наймають місцевих робочих, і споживчим ринком для підприємств, які бажають продавати свою продукцію робітникам. Через це, крім іншого, посилюється взаємозалежність між регіональними працедавцями та найманими працівниками.

Однак, незважаючи на зазначені позитивні моменти, проблема з цим підходом до визначення регіонів полягає в тому, що досягнення в галузі комунікацій та транспортних технологій послабили багато доцентрових сил, які зв'язують приміські ринки праці з центральними міськими районами ділової активності для задоволення потреб у сфері зайнятості. Так, якщо телекомунікації заміщують спілкування обличчям-до-обличчя, то значна частина працівників може жити практично в будь-якому місці та здійснювати свою професійну діяльність, знаходячись вдома. Точно так само через поліпшення мережі наземних транспортних мереж та/або зменшення вартості подорожей літаками, працівники можуть швидше діставатися до місця роботи, відтак жити далі від нього, ніж раніше. Як показує досвід багатьох країн, коли обмеження, пов'язані з високими транспортними витратами, зникають, багато працівників мігрує до сільських територій, у передмістя або до “спальних” районів, що пропонують кращу якість життя. Наслідком цих змін стає те, що регіональні кордони стають дедалі важчими для визначення та не можуть відображати просторову залежність між ринками праці та центрами трудової зайнятості.

Втім, регіон можна визначити й іншими різними способами, так, з просторової точки зору регіон іноді вважають групою націй, іноді державою, іноді округом, іноді

блоком, а іноді навіть селом. І це не дивно, адже подібна невизначеність поняття “регіон” зумовлена тим, що немає єдиного його унікального або загальновизнаного визначення. До того ж чітко визначене просторове визначення поняття “регіон” є неможливим в умовах високодинамічних процесів інтеграції та децентралізації, що є характерними для сучасного публічного управління та публічної політики. Саме тому дане поняття має різний зміст для різних людей (груп людей) і навіть для тих самих людей (груп людей) в різних обставинах.

У цілому, якщо проаналізувати наявні визначення регіону, то у більшості з них регіон пов’язаний і визначений з точки зору простору. Відповідно до Фішера всі ці визначення можуть у цілому бути поділені на дві групи, а саме: суб’єктивні визначення та об’єктивні визначення [6].

Суб’єктивні визначення намагаються ідентифікувати сутність регіону з точки зору його суб’єктивних ознак, таких як домівка, найближчі сусідства й інші місця, усередині яких діє людина. Тут регіон сприймається як ідея, розглядаючи націю як єдине утворення, і вільно розділяючи її на стільки частин, наскільки це потрібно на даний час, незалежно від адміністративно-територіального поділу.

Об’єктивні визначення намагаються ідентифікувати регіон у своїй окремій одиниці, незалежно від осіб, які мешкають у ньому. Об’єктивні визначення здійснюються у термінах колективності, хоча і розглядаються з різних точок зору, наприклад, політичної, географічної, економічної, потенціалу тощо.

Суб’єктивні регіони, як правило, входять до об’єктивних регіонів, оскільки, згідно з Фішером, кожний індивід постійно намагається пристосувати свій суб’єктивний регіон до об’єктивного [6].

У свою чергу, Ціолковський визначає регіон як групу людей, що живуть разом у даній місцевості, мають певні взаємозалежності, відчують спільну подібність та поділяють почуття загальної солідарності [15]. Таким чином, регіон іде паралельно з поняттям спільноти, відтак певний регіон буде рухатиметься, якщо люди, що належать до нього, рухатимуться разом до іншого місця. Тобто будучи соціальним явищем, регіон немає фіксованої межі, тому з цієї точки зору він буде визначеним таким чином, щоб чітко відображати місцеві проблеми, а також

постулювати ефективні регіональні дії для їх вирішення.

Через теоретичні різночитання щодо розуміння поняття “регіон” різними науковцями важко визначити однозначно його зміст і сутність. Мірдал називає це “опортуністичне ігнорування”, що викликало значну невизначеність у значенні поняття “регіон” [13]. “Багато сотень тисяч слів були написані на цю тему, не знаходячи повністю задовільної відповіді. Багато тверджень без жодного унікального визначення...” [4, с. 163].

Річардсон класифікував існуючі методи визначення регіону на три основні групи, в основі яких лежать однорідність, наявність вузлів і політичний поділ [14]. Згідно з Річардсоном, гомогенний регіон є однорідним щодо певних факторів, наприклад, домінуючої галузі, промислової або торгівельної спеціалізації, рівня доходу на душу населення, рівня зайнятості, мови тощо. У вузловій концепції кожний регіон має один або більше центральних місць, “вузлів”, навколо яких організована життєдіяльність регіону. Політичні регіони також відомі як адміністративно-територіальні і визначаються законодавчо та інструментами державної політики.

Розглядаючи ці три методи визначення регіону, Мейер зазначає: “Перший підкреслює однорідність з посиланням на одну або на поєднання фізичних, економічних, соціальних чи інших характеристик, другий підкреслює наявність так званих вузлів або поляризацію, як правило, навколо великого міського центра, а третій, з орієнтованістю на політику, пов’язаний, головним чином, з адміністративною когерентністю чи ідентичністю між даним регіоном та існуючими політичними інститутами, необхідними для реалізації політичних рішень” [12, с. 23]. При цьому Мейер не знаходить ці три категорії взаємовиключними, зазначаючи, що “так званий політичний регіон є по суті однорідним, оскільки він повністю підпадає під юрисдикцію одного чи декількох конкретних урядових чи адміністративних органів; і вузловий регіон є однорідним у тому, що він поєднує території, залежні в певному торговельному чи функціональному сенсі чи від певного центру” [Там само, с. 24].

Політичні регіони зазвичай відповідають адміністративним межах. Вони

мають перевагу, надаючи визначену основу для планування життєдіяльності регіону та його розвитку засобами державної політики. Але при цьому адміністративні кордони є довільними і часто не відповідають однорідності та не зважають на наявність вузлів, що склалися історично, так їх взаємозв'язки.

Визначення, надане Мальгавкар і Гіара, чітко підкреслює фактори однорідності, обмеженості та адміністративної зручності для політичного регіону [11]. За їхніми словами, географічно він має бути однорідною одиницею, хоча і може бути підрозділеним на рівнинну, гористу місцевість, прибережну смугу, озера та ін. При цьому:

- мешканці регіону повинні мати соціальну і культурну згуртованість;
- регіон повинен бути окремою одиницею для збору та аналізу даних;
- регіон повинен мати свою економіку, яку можна оцінити за статистичними даними;
- регіон має бути достатньо невеликим, щоб забезпечити участь місцевих жителів у його розвитку, але не занадто малим;
- регіон повинен бути під юрисдикцією одного органу управління;
- географічний розмір регіону повинен бути достатньо великим, щоб експортувати ресурси та уникати дублювання у даному питанні з сусідніми регіонами;
- регіон повинен мати одну або декілька точок зростання;
- у регіоні повинна бути присутня спільна оцінка місцевих проблем та наявність спільних прагнень та підходів до їх вирішення [Там само, с. 306].

Але, незалежно від розуміння поняття “регіон” слід наголосити, що, як свідчить історія, регіональний розвиток не розподілявся рівномірно ані у просторі, ані у часі [1]. Деякі країни та регіони ростуть майже експоненціально, їхній промисловий сектор упевнено працює як запорука динамічного процесу зростання, у той час, як інші не розвиваються або взагалі занепадають. Проте збалансований регіональний розвиток не означає вирівнювання всіх регіонів по показниках соціально-економічного розвитку. Навіть багаті країни, такі як США, Велика Британія, Франція тощо, не позбавлені цієї проблеми. Важливо не те, що кожен галузь промисловості або сільського господарства слід розвивати в кожному регіоні, але досягти того, щоб такі показники як рівень

інвестицій на душу населення та рівень реального доходу на душу населення були приблизно однаковими у всіх регіонах. Більш фундаментальною метою є скорочення індивідуальних диспропорцій, однак не можна досягти цієї мети, якщо не зменшаться міжрегіональні диспропорції. Тобто, *від рівня регіонального розвитку безпосередньо залежить рівень добробуту населення.*

Висновки і перспективи подальших досліджень. “Неорегіоналістська” ідеологія, що виникла внаслідок реакції на взаємодію та взаємовпливи локальних і глобальних процесів, породила “новий регіоналізм”, який акцентує на питаннях функціонування національної держави як сукупності регіонів, і на чинниках регіонального розвитку, як традиційних, так і нових, таких як культурна та національна ідентичність, освіта, а також модернізація органів публічної влади, насамперед, регіональних.

Слід зазначити, що з точки зору “нового регіоналізму” регіон вже не розглядається як суто територіальна чи історична одиниця, але як функціонально альтернативна структура (соціальне поле), яка може взяти на себе певні державні функції і яка може функціонувати в глобальних рамках як напівавтономна одиниця, зберігаючи ідентичність, переосмислену з регіональної ідентичності мешканців “малої Батьківщини” у прагматичну ідентичність регіону, що може перетворюватись на економічну активність та маркетингову привабливість для інвесторів, а також може створити новий імідж регіону. На практичне вирішення цих завдань мають бути спрямовані подальші дослідження у даній сфері.

Список використаних джерел:

1. Armstrong, M. (2000). *Regional Economics and Policy*, London, Blackwell.
2. Castells, M. (2000). *The Power of Identity*. In *The Information Age: Economy, Society and Culture*, vol. 2, Blackwell Publishers Ltd., pp. 17–28.
3. Christaller, W. (1965). *Central Places in Southern Germany*, Englewood Cliffs, Translated from the Original German version, Jena, 1933.
4. Davis, K. (1972). *World Urbanisation, 1950–70*, Berkeley, University of California.
5. Domański, R. Marciniak, A. (2003). *Sieciowe koncepcje gospodarki miast i regionów*, Studia KPZK PAN, CXIII, pp. 11–68, 133–166.
6. Fisher, J.L. (1969). *Regional planning: Determining the Public Interest*. In: M.M. Hufschmidt (ed.). *Regional Planning Challenge and Prospects*, Frederik, A. Praeger, pp. 7–8.
7. Fox, K. A., and Kumar, T. K. (1994). *The functional economic area: Delineation and implications for economic analysis and policy*. In: *Urban-regional economics, social system accounts, and eco-behavioral science: Selected writings of Karl A. Fox*. James R. Prescott, Paul van Moeskeke, and Jati K. Sengupta (eds.), Ames, Iowa State University Press.

8. Hoover, E. M., and Giarratani, F. (1985). Introduction to regional economics, 3d ed., New York, Knopf.
9. Horthorne, R (1959). Perspective on the Nature of Geography, Chicago, RandMoNaily.
10. Losch, A. (1967). The Economics of Location, Yale Univ. Press, New Haven.
11. Malgavkar, P.D. and Ghiara, B.M. (1972). Regional Development: Where and How. In: L.K. Sen (ed.) *Readings of Micro Level Planning and Rural Growth Centre*, Hyderabad, National Institute of Community Development, pp. 302–317.
12. Meyer, J.R. (1968). Regional Economics: A survey. In L. Needleman (ed.), *Regional Analysis, Penguin Modern Economics Readings*, pp. 18–36.
13. Myrdal, G. (1969). Objectivity in Social Research, Middlesex, Pantheon.
14. Richardson, H. W. (1978). Regional economics, Urbana, University of Illinois Press.
15. Ziolkowski, J.A. (1969). Methodological Problems in the Sociology of Regional Development, Geneva, UNRISD.

Cherniak M. Ye. Modern recognition of the region as a complex socio-economic system

The evolution and main modern approaches to the understanding of the region as a complex socio-economic system are considered. The features of different approaches are determined. It is proved that the region is no longer seen as a purely territorial or historical unit, but as a functionally alternative structure that can assume certain state functions and which can function in a global framework as a semi-autonomous unit, while preserving identity that can turn into economic activity and marketing attractiveness for investors, and also can create a new image of the region.

Key words: region, development, regional development, system, management, prosperity, growth.

Надійшла до редколегії 29.11.2018 р.